

Globalizacija i nacionalna individualizacija u suvremenom svijetu

ĐORĐE PRIBIČEVIĆ*

Sažetak

Autor ukazuje na suvremene tendencije globalizacije trgovine, kapitalskih tokova, medija, informatičke komunikacije, transporta, turizma i ekonomskih migracija. Međutim, kao reakcija na globalizacijske procese raste kulturni partikularizam koji mobilizira arhaične tradicije i dovodi do niza nasilnih sukoba. Politolog Francis Fukuyama upozorio je da su danas glavni izazovi liberalnoj demokraciji različiti oblici partikularizma: vjerski fundamentalizam, ekstremni nacionalizam i fašizam te azijski autoritarni paternalizam. Na konfliktni potencijal etničkog i kulturnog partikularizma upozorava i Samuel Huntington. U tom je kontekstu fenomen "etničkog čišćenja" samo ekstremni oblik tendencije koja je obilježila 20. stoljeće: riječ je o kulturnom homogeniziranju kao odgovoru na probleme multietničkih i multikulturnih zajednica. Autor ipak smatra da ova tendencija ne mora biti prepreka za dijalog i razmjenu među kulturama.

Globalizacija je pojava suvremenog svijeta u mnogim oblastima ljudske djelatnosti. Ona je najvidljivija u oblasti ekonomije i informatike. Tako je npr. u razdoblju 1950.-1994. godine svjetska industrijska proizvodnja porasla 8 puta, dok je svjetski izvoz industrijskih proizvoda porastao za 27 puta, ili 3,5 puta brže od porasta industrijske proizvodnje. Dnevne novčane transakcije na svjetskim efektivnim burzama danas premašuju čak jedan bilijun dolara, dok su početkom 70-ih iznosile tek nešto više od 10 milijardi (tadašnjih) dolara. A tzv. institucionalni investitori (mirovinski fondovi, fondovi osiguravajućih društava i slično) traže mogućnosti za profitabilna ulaganja 4 bilijuna dolara.¹ U informatičkoj oblasti ideju globalizacije prvi je formulirao McLuhan svojom čuvenom paradigmatom o svijetu kao globalnom selu. Danas u toj domeni imamo CNN, Sky News i druge svjetske televizijske mreže, dok svatko ima televizor može gledati i nekoliko desetaka televizijskih programa iz različitih dijelova svijeta, zahvaljujući svjetskoj mreži prijenosa posredstvom satelita. Uveden je i pojam "informatičkih autocesta" koji spajaju kućne kompjutere s različitim centrima, u kojima su pohranjene raznovrsne informacije u više desetaka zemalja u svijetu, te međusobnu komunikaciju njihovih posjednika u tim zemljama. Osim toga,

*Đorđe Pribičević, redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, savjetnik u Uredu Predsjednika Republike Hrvatske.

¹Privredni vjesnik, 25. 3. 1996., str. 11.

turizam danas spada u djelatnosti koje se najbrže razvijaju u svjetskoj ekonomiji. Slično je i sa svjetskim prometom zrakoplovima, a sve intenzivnija imigracija iz siromašnih zemalja bilježi se u mnogim svjetskim regijama: dijelovima Bliskog istoka, Europskoj uniji i Sjedinjenim Državama Amerike. Ako se uzmu u obzir sva spomenuta i mnoga druga gibanja, sasvim je razumljivo da se naveliko počelo govoriti o multikulturalizmu i nekoj vrsti univerzalne svijesti u razumijevanju drugih, njihovih kultura i religija. Očekivao se viši stupanj solidarnosti i kooperacije naroda i njihovih država. Ali, kako tvrdi prof. Constantin Barloewen sa Hochschule für Gestaltung iz Karlsruhea: "U stvari, mi doživljavamo suprotno. Svjetske religije postaju sve fundamentalističkije. Radikalizacije i konfrontacije su u porastu. Što se svijet više tehnički i medijski homogenizira, utoliko se jače etničko-religiozno i politički balkanizira".² Tako se danas, usporedo s procesom globalizacije, odvija proces kulturalne partikularizacije, i to mnogo jače nego dosadašnje nacionalne identifikacije. Spomenuti autor stoga proces globalizacije naziva kvaziglobalizacijom. Po njemu smo ovdje suočeni s paradoksom: "S jedne strane su ljudi medijski bliži, ali se istovremeno kulturalno-duhovno sve jače međusobno udaljuju. Ujednačavanje u svijetu vrši se samo u smislu tržišne racionalnosti, a ne posredstvom jednog zajedničkog svjetskog identiteta, koji stvarno može posredovati među kulturama i religijama međusobno ih povezujući. Ova racionalnost tržišta, čije slike izjednačavaju sve što svijet sa svojim naraslim povijesnim i religioznim tradicijama oštro istiskuje, izaziva lokalni otpor, u čemu se naziru duboki arhaični korijeni."³ Time se može objasniti i činjenica što u novije doba nemamo ratove između država, već građanske, etničke, religiozne i gerilske ratove, uzrokovane željama mnogih etničkih i vjerskih manjina da stvore svoje nacionalne države. Na neki način, živimo u moderno doba u zapadnjačkom smislu te riječi, ali smo sa svih strana okruženi arhaičnim tradicijama. Tako prof. Barloewen drži da su sukobi, konflikti i ratovi u bivšoj Jugoslaviji, među transkavkaskim republikama, u Ruandi, Urundiju, Pakistanu i Šri Lanki primjeri za spomenuta gledišta. Ovim slučajevima on dodaje druge koji su uzrokovani odnosima između većine i manjina, kao što su to na primjer konflikti između Hindusa i Muslimana u Indiji, šiita i sunita u Iraku i Pakistanu, protestanata i katolika u Sjevernoj Irskoj. Tako se u budućnosti može očekivati da će međunarodna konkurencija na ekonomskoj i političkoj ravni biti pod sve većim utjecajem kulturalnih faktora. Ovaj pak zaključak prof. Barloewen izvodi iz jedne opće teze koja je već ranije bila zastupana u kulturnoj antropologiji, a prema kojoj ekonomski razvoj mora biti samo jedan dio općeg korpusa kulture, budući da bez toga ekonomski razvoj nema svoju dušu. Mislim da bismo se na neki način mogli složiti kako sve rašireniji oblici anomalije, koja se očituje u mnogim razvijenim zapadnim zemljama, može poslužiti kao uvjerljiv dokaz ovoj tvrdnji. Polazeći od nje možemo se također složiti da kultura "nema

²*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8. 3. 1996., str. 13.

³*Ibid.*, str. 13.

ulogu sluškinje gospodarstva, već u sebi sama skriva temelj njezina cilja"⁴.

Neki drugi autori misle da su najnovije tendencije prema oživljavanju tradicije i jačanju nacionalne individualizacije i identifikacije privremeni trendovi koji su vezani uz dezintegraciju totalitarističkih, kolektivističkih, odnosno komunističkih društava ili pak s dubokim promjenama što prate procese industrijalizacije i modernizacije. Slične smo procese nalazili posljednjih dvjesto godina i u europskim društvima koja su prolazila kroz mnoge meteže. Tako na primjer Francis Fukuyama, iako u svojoj poznatoj knjizi *Kraj povijesti i posljednji čovjek*⁵ tvrdi da je liberalna demokracija najviši i posljednji povijesni oblik ekonomskog i političkog razvoja zapadnih država i društava, ipak dozvoljava da postoje i da će biti suočene s drugim konkurentima. Prema njegovom mišljenju, za sada je jedini ozbiljan takmac oblik paternalističkog azijskog autoritarizma. Drugi mogući takmaci bili bi ekstremni nacionalizam ili fašizam, islam i ponovo uskršli boljševizam. Što se tiče ovoga posljednjega, mišljenja sam da u zemljama ortodoksnog kršćanstva konkurent može biti prije neka vrsta moderne varijante ruskog carizma, kao specifičan izraz ruskog nacionalizma i imperijalnih težnji ruske države, negoli neki novi oblik boljševizma. To zbog činjenice da boljševizam zatire privatno vlasništvo i poduzetnost, bez čega je jedna snažna i moderna zajednica ipak neostvariva. Stoga držim da je boljševizam ipak definitivno mrtav, za razliku od različitih oblika fašizma, odnosno postfašizma, koji nemaju općenito negativan stav prema privatnom vlasništvu i slobodnom poduzetništvu, pa stoga mogu biti, a sigurno će u budućnosti i biti, osim azijskog autoritarizma, jedan od održivih konkurenata liberalnoj demokraciji s njezinim današnjim ponešto desnim odnosno lijevim otklonima (konzervativci ili kršćanski demokrati versus socijal demokrati). Naime, i sam Fukuyama drži da svaki od potencijalnih neprijatelja liberalne demokracije ima poteškoća kao svjetski ideološki pokret, budući da je svaka od navedenih antilibertinskih ideologija, osim azijskog autoritarizma (a po nama i različitih varijanti postfašizma, posebno u zapadnim zemljama) "pokazali ograničenu sposobnost prilagođavanja zahtjevima moderne prirodne znanosti, pa su stoga ograničene pri uključivanju u sve više tehnološku globalnu ekonomiju"⁶. Ipak, ovu njegovu naizgled plauzibilnu tvrdnju valja promatrati u svjetlu iznesenih teza koje ističu jačanje kulturalnog partikularizma i afirmacije nacionalnih identiteta koji upravo rade protiv ujednačavanja što ga tržišni racionalizam i globalna tehnološka ekonomija nose sa sobom.

Ako su točne teorije o "primatu kulture", treba sagledati posljedice koje će taj trend imati na politički i gospodarski razvoj u svijetu uopće, a

⁴Ibid., str. 14.

⁵Fukuyama, Francis, *The End of History and the Last Man*, The Free Press, New York, 1992.

⁶Fukuyama, Francis, "The Primacy of Culture", *Journal of Democracy*, siječanj 1995., str. 10.

u Europi posebice. Ovdje ćemo se pozvati na poznatog sociologa Samuela P. Huntingtona koji u svom najnovijem eseju objavljenom u *Journal of Democracy* kaže: “Šest godina od kolapsa komunizma trenutak euforije je prošao”, i to, kako kaže, “slično onome što se dogodilo poslije I. i II. svjetskog rata: jedini dominantni ideološki konflikt ustupio je mjesto mnoštvu etničkih konflikata, a stabilnost bipolarnog svijeta konfuziji i nestabilnosti multipolarnog i multicivilizacijskog svijeta, te potencijalni užas globalnog nuklearnog rata dnevnom užasu etničkog čišćenja”. Zbog toga ovaj autor drži kako i ovaj val demokratizacije, koji je priveo demokraciji nekih 40 zemalja, “možda gubi svoju vidljivu dinamiku i kreće se iz faze ekspanzije prema fazi konsolidacije”. Prema Huntingtonu, to po sebi ne mora biti loše, ali drži da će ove nove demokracije imati sljedeće osobine: prvo, provođenje slobodnih izbora u njima uvodi političku konkurenciju i “u mnogim situacijama najlakši način pridobivanja glasova je apeliranje na plemenske, etničke i religiozne zajednice”⁷, pa tako da i konflikti u bivšoj Jugoslaviji možda nisu izolirani događaj, već predznak budućih sukoba koji nadolaze; drugo, u razdoblju iza II. svjetskog rata novonastale demokracije bile su sklonije da postanu agresori prema drugim zemljama od onoga što bi teorije o demokraciji, razvijane u SAD dopuštale, budući da isti onaj pritisak javnog mnijenja na izazivanje unutarnjih etničkih sukoba guraju njihove vlade prema vanjskoj agresiji; i, treće, uklanjanje diktatorskih kontrola vodi do razdoblja socijalnog kolapsa, do neke vrste korupcije i nemogućnosti vladanja koje zapažamo u državama bivšeg SSSR-a. Mnogi u svijetu, prema Huntingtonu, misle kako ove tri karakteristike novih demokracija u suvremenom svijetu a fortiori vrijede za preostale autoritarne i diktatorske sustave: sklonost autarhiji na njihovim granicama, agresija prema vani i etničko čišćenje unutar njihovih teritorija.

U ovome kontekstu nije moguće ne spomenuti i fenomen etničkog čišćenja. To, naravno, nije neka novina, buduć da su različiti oblici etničkog, inovjerskog i inkulturalnog čišćenja, ili još gore, istrebljenja ljudi prakticirani u ratovima kroz cijelu ljudsku povijest. U ovome stoljeću najpoznatiji primjeri bili su grčko-turski rat 1921.-1922. godine, u SSSR-u u vrijeme kolektivizacije kada se početkom 30-ih godina išlo na likvidiranje imućnijih seljaka (kulaka) kao klase, što je ponajprije, zbog nastale gladi, pogodilo Ukrajinu, zatim iseljavanje Nijemaca te dijela kavkaskih naroda tijekom i neposredno poslije Drugog svjetskog rata, dobrovoljno iseljavanje Židova u Izrael poslije toga rata kao posljedice strahota holokausta tijekom njega, zatim prinudno, a djelomično i dobrovoljno iseljavanje Nijemaca iz Poljske, Čehoslovačke i druge Jugoslavije pretkraj, odnosno poslije II. svjetskog rata, zatim Palestinaca iz Izraela, Židova iz Maroka i Egipta, Francuza poslije Evijanskog sporazuma 1962. godine i na kraju najnoviji oblici prinudnog ili dobrovoljnog preseljenja, odnosno etničkog čišćenja u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj u razdoblju 1990.-1995. godine. Namjerno ne datiram taj proces na područjima bivše Jugoslavije sa 1991.

⁷Huntington, Samuel P., *Journal of Democracy*, travanj 1996.

godinom kada je rat početo, i to zato što bi po prirodi stvari uslijed raspada dotadašnje države dio pučanstva promijenio svoje boravište, najčešće zamjenom kuća i stanova te odlaskom u republike u kojima je njihov etnikum titularan, odnosno u Bosni i Hercegovini u područja gdje većinski živi narod onih koji su se već tada preseljavali. Početak rata u proljeće 1991. godine taj je proces učinio brutalnim i sigurno znatno intenzivnijim od onoga koji bi nastao zbog samog nestanka dotadašnje federativne države. Tako se npr. u Rusiju do sada doselilo oko 1 milijun Rusa iz drugih bivših sovjetskih republika, iako ih u tim republikama ima čak oko 25 milijuna. Kako danas u svim europskim državama s izuzetkom Belgije, Švicarske i države sui generis Bosne i Hercegovine, titularni narod ima većinom znatno više od polovice pučanstva, postavlja se pitanje kako se prema tome fenomenu odnose u pojedinim europskim državama, odnosno općenito na euroazijskom području, gdje su ove pojave i bile najraširenije. Ne mogu a da se ne prisjetim jednoga članka u tjedniku *NIN* što ga je napisao tadašnji komunistički predsjednik Poljske kad je sredinom 70-ih godina došao u službeni posjet tadašnjoj prijestolnici države, Beogradu. Spominjući različite vrste dostignuća svoje države, Edward Gierek naveo je da u Poljskoj sada postoji samo jedan posto građana koji nisu Poljaci, a poznato je da je Poljska prije II. svjetskog rata imala oko jednu trećinu građana različitih drugih etnikuma. Bio sam konsterniran tim navodom, jer je njegov autor na stanoviti način prihvatio i način na koji se do toga niskog postotka nepoljaka došlo: bila je to posljedica ponajviše Hitlerovog istrebljenja najvećeg broja poljskih Židova i Gomulkinog poslijeratnog protjerivanja gotovo svih građana Poljske njemačkog porijekla. Iz našeg dnevnog tiska pak prije nekoliko godina saznao sam za izjavu jednog člana izraelske vlade, koji se upleo u raspravu treba li Židovima naseljavati zapadnu obalu rijeke Jordan. On je navodno spadao među tzv. jastrebove, ali je izjavio da se tome protivi, jer bi tada morali zapadnu obalu i anektirati, čime bi se broj Židova u Izraelu spustio ispod 80 posto i, koliko se sjećam, izjavio je da on još može imati židovsku državu sa 20 posto Arapa, ali ne i sa više njih. Mutatis mutandis izgleda da slična filozofija danas prevladava u većini europskih zemalja. Postoji, naime, jedna granica kada ljudi inoetničkih i inkulturalnih zajednica ugrožavaju nacionalni identitet većinskog titularnog naroda, iako danas naravno nikome ne pada na pamet da se zalaže za potpunu nacionalnu homogenizaciju. To se događa čak i u razvijenim zapadnim demokracijama, gdje se u novije doba u nekim od tih zemalja, kao npr. Francuskoj i Njemačkoj, postotak doseljenika približava jednoj desetini pučanstva. U Francuskoj, na primjer, drži se da je svaki četvrti djed ili baka svakog Francuza u prosjeku stranog porijekla. Međutim, kako je u Francuskoj vrijedilo načelo političke, a ne kulturno-etničke pripadnosti narodu, za razliku od Njemačke te zemalja srednje i istočne Europe gdje to načelo vrijedi (tzv. *völkisches Prinzip*), to nije bio problem dok su ti došljaci bivali uspješno asimilirani među Francuze dobivanjem državljanstva te zemlje. Međutim, veći dio od oko 4 milijuna došljaka iz arapskih i afričkih zemalja, iako prihvaća francusko državljanstvo, zbog snažnog osjećaja vezanosti uz svoju islamsku civilizaciju, odnosno

autohtone afričke civilizacije, odbija kulturalnu asimilaciju. I to je onda jedan od glavnih razloga da je, na primjer, vođa Narodnog fronta Le Pen na posljednjim predsjedničkim izborima dobio oko 15 posto glasova, a u svom programu je, između ostaloga, imao i protjerivanje 3 milijuna radnika stranog porijekla. Prema najnovijim anketama u ozbiljnom dnevniku *Le Monde* danas taj njegov stav odobrava čak jedna trećina Francuza! Sama vlada desnog centra i predsjednik Jacques Chirac pripremaju propise koji bi zapravo uveli diskriminaciju stranih radnika i članova obitelji u oblasti prosvjete i zdravstvenog osiguranja. Očito je dakle da se problem zaštite vlastitog nacionalnog identiteta danas postavlja i pred povijesne europske narode.

U Indiji je pak moćna Kongresna stranka ranije činila sve da sačuva načelo sekularnosti u toj velikoj multijezičnoj i multikulturalnoj državi. Međutim, na posljednjim parlamentarnim izborima oko dvije četvrtine glasova dobila je hinduistička stranka koja se zalaže za ukinuće toga načela. Sličnih slučajeva može se navesti i u drugim europskim i azijskim zemljama. Očito je dakle da u euroazijskom području, na kojemu je etnička svijest bila uvijek razvijena, a u novije doba i znatno jača, postoji tendencija kod većinskih, najčešće i titularnih naroda sada znatnim dijelom nacionalnih država, da zbog očuvanja svoga nacionalnog identiteta i kulturalnog partikularizma preferiraju stanoviti stupanj etničke i kulturalne homogenosti. To naravno ne znači da se ne nastoji u većoj ili manjoj mjeri osigurati i prava manjina, ali pri tome je uvijek prisutna bojazan da te manjine ne pokušaju ostvariti u međunarodnom pravu i međunarodnoj politici ne sasvim jasno određeno načelo samoodređenja, što onda može dovesti, a i dovodilo je, do ratova za secesiju. A to je onda plodno tlo i za "sukob civilizacija", o čemu je pisao Samuel P. Huntington.⁸

Postoje li mogućnosti da se ti sudari izbjegnu ili barem smanji njihov intenzitet? Odgovor bih pokušao dati citirajući još jedanput prof Barloewena, koji kaže: "U doslovnom smislu nema svjetske civilizacije, već postoji jedna koalicija kultura, među kojima svaka od njih ima svoje vlastito prava glasa. Pri tome ni jedna kultura nije hermetički zatvorena. Višestrukost kulture usporediva je s raznovrsnošću u biosferi. Svaka kultura može samo dobiti svojom usporedbom s drugim kulturama, upravo kad ona učvršćuje vlastite idiosinkreze i posebnosti"⁹. To vrijedi i za europske narode, njihove kulture i države, gdje takva koalicija kultura treba biti temeljem užih veza njezinih naroda suradnjom i povezivanjem njihovih država, regija, kao i različitih regionalnih i općeeuropskih organizacija i institucija. U tom smislu, kad govorimo o integracijskim kretanjima, mislim kako bi najbolja paradigma za njih bila ne federativna Europa, već Europa naroda.

⁸Huntington, Samuel P., "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs*, Summer 1993., str. 24-49.

⁹*Frankfurt Allgemeine Zeitung* od 8. 3. 1996., str. 14.

Dorđe Pribičević

*GLOBALIZATION AND NATIONAL
INDIVIDUALIZATION IN TODAY'S WORLD*

Summary

The author analyzes the current trends of the globalization of trade, capital flow, mass media, communication, transport, tourism and economic migrations. However, there is the backlash to the globalizing processes: cultural particularism which has mobilized archaic traditions and triggered violent outbreaks of hostilities. Political scientist Francis Fukuyama has pointed out that today the key challenges to liberal democracy are a miscellany of particularisms: religious fundamentalism, extremist nationalism and fascism and Asian authoritarian paternalism. Samuel Huntington also warns about the dangers of ethnic and cultural particularism. Within such a framework, the phenomenon of "ethnic cleansing" is only an extreme form of the trend which has marked the 20th century — cultural homogenization as a reaction to the problems of multiethnic and multicultural communities. The author is of the opinion that this development need not represent an obstacle for the dialogue and communication among cultures.